

UTJECAJ EGIPATSKIH KULTOVA I EGIPATSKI SPOMENICI U SPLITU I SOLINU

Mardešić, Vana

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:360456>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

VANA MARDEŠIĆ

UTJECAJ EGIPATSKIH KULTOVA I EGIPATSKI SPOMENICI U SPLITU I SOLINU

ZAVRŠNI PREDDIPLOMSKI RAD

Split, 2019.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

LIKOVNI ODJEL

UTJECAJ EGIPATSKIH KULTOVA I EGIPATSKI SPOMENICI U SPLITU I SOLINU

ZAVRŠNI PREDDIPLOMSKI RAD

Odsjek: Likovna kultura i likovna umjetnost

Student: Vana Mardešić

Mentor: J. Tea Katunarić Kirjakov, v. pred.

SPLIT, 20. 9. 2019.

1. UVOD.....	1
2. EGIPATSKA RELIGIJA I KULTOVI U VRIJEME RIMSKE VLADAVINE.....	3
3. EGIPATSKI SPOMENICI U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI U SPLITU.....	6
3.1. EGIPATSKA ARHITEKTONSKA DEKORACIJA U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI....	10
3.1.1. RELJEFNA PLASTIKA.....	10
POLIGONALNO ZDANJE TZV. DIOKLECIJANOV MAUZOLEJ.....	10
- Serapisa.....	Prikaz 12
- mladića.....	Kaseta s glavom 12
- ovna.....	Kaseta s glavom 13
- bika.....	Kaseta s glavom 14
- lika.....	Medaljon s reljefom ženskog 15
- lika.....	Reljef s prikazom muškog 16
MALI HRAM.....	17
SJEVERNA PALAČE.....	VRATA 18
3.1.2. EGIPATSKI ARHITEKTONSKI ELEMENTI DIOKLECIJANOVE PALAČE.....	19
STUPOVI EGIPATSKOG PODRIJETLA.....	19
KAPITELI.....	21
- kriptoportika.....	Kapiteli 21
- Polukapiteli na križanju kardina i dekurmana.....	22
- Polukapitel na palači Cambi.....	23
- Tip kapitela sa zadebljanim lišćem.....	23
- Vijenci sa skošenim stranama.....	24
EGIPATSKI MRAMOR.....	DEKORATIVNI 24

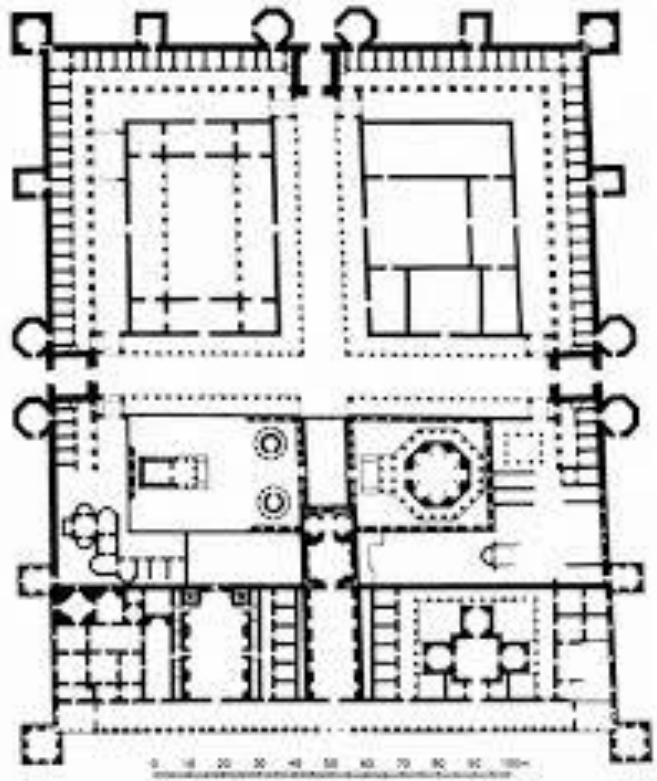
3.1.3. EGIPATSKA SKULPTURA U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI.....	25
EGIPATSKA GLAVA OD CRVENKASTOG GRANITA.....	25
SFINGE DIOKLECIJANOVE PALAČE.....	26
- Sfinga od crnog granita.....	27
- Bijela sfinga Amenofisa III.....	29
- Ulomak male sfinge od bijelog kamena.....	31
- Sfinga od sjajnog crnog granita.....	32
- Oštećena sfinga od crnog granita.....	33
- Mala sfinga od sivog granita.....	34
- Ulomak sfinge od sivo-crnog granita.....	34
- Mali ulomak sfinge od sivo-crnog granita.....	35
- Ulomak sfinge od crvenkastog granita.....	35
- Glava sfinge od crvenkastog granita.....	36
- Ulomak sfinge od sivkastog granita.....	37
- Glava sfinge.....	37
4. PREDMETI POVEZANI S KULTOM IZIDE I SERAPISA IZ SALONE.....	39
- Kameni poklopac sarkofaga.....	39
- Nadgrobna stela s natpisom.....	42
5. MALA PLASTIKA.....	42
- Kipići Izide-Hator s Horusom u naručju.....	42
- Kipići Ozirisa.....	43
- Keramičke svjetiljke.....	45
- Geme od dragog kamenja.....	46
- Šauabtiji od različitih materijala.....	47
- Amulet-privjesci.....	48
6. ZAKLJUČAK.....	50
BIBLIOGRAFIJA.....	51

1. UVOD

Dioklecijanova palača odavna zanima brojne domaće i strane povjesničare, arhitekte, arheologe i putopisce. Danas je, nakon što je bila tema mnogih knjiga, članaka i znanstvenih radova, još uvijek predmet brojnih istraživanja i mjesto novih otkrića bogatih povijesnih slojeva. Osim što je neiscrpan izvor povijesnih nalazišta koja prepričavaju njenu antičku prošlost, Dioklecijanova palača je posebno zanimljiva jer čini spoj dvaju velikih kulturološki i povijesno značajnih starih civilizacija: Rima i Egipta.

Dioklecijan je, kao i mnogi njegovi prethodnici, svoju vlast temeljio na egipatskoj ideji štovanja cara kao boga, koja se očituje u arhitektonskoj građi palače i u prisutnosti figuralne egipatske plastike. U današnjem Solinu, odnosno antičkoj Saloni i njenoj okolini je pronađen velik broj sitne plastike kasnog egipatskog razdoblja, koji dokazuje rasprostranjenost Izidinog istočnjačkog kulta i izvan Dioklecijanove palače. Nažalost, mnogi su takvi, po kršćanskom mišljenju poganski spomenici, izgubljeni zbog kršćanskog uništavanja simbola egipatskih sakralnih vjerovanja tijekom srednjeg vijeka, što danas onemogućuje da se sa potpunom sigurnošću interpretiraju izvorne uloge pojedinih djelova palače. Upravo zato sačuvani spomenici imaju za povijest grada Splita izrazitu važnost.

Ova antička palača je, po mom mišljenju, još uvijek nedovoljno istražena, što je razlog mog zanimanja za ovu temu. Vjerujem da bi se pomnijim istraživanjima otkrile nove činjenice koje bi dale jasniju sliku o samom liku cara Dioklecijana i njegovom izrazitom zanimanju za Izidin i Serapisov kult te simpatiziranju egipatske kulture. Još jedan razlog biranja ove teme završnog rada jest moja osobna zainteresiranost za egipatsku mitologiju i dugogodišnje divljenje za arheološka istraživanja Starog Egipta. Upravo zato cijenim mogućnost da svjedočim spomenicima iz tog doba u vlastitom rodnom gradu.

Slika 1. Tlocrt Dioklecijanove palače, J. Marasović

2. EGIPATSKA RELIGIJA I KULTOVI U VRIJEME RIMSKE VLADAVINE

Egipat, jedno od prvih velikih kulturnih i civilizacijskih središta razvijene tehnologije, carstvo koje je za sobom ostavilo popriličan broj građevina zavidnog arhitektonskog umijeća i izraženih kulturnih obilježja, bio je mjesto koje je svoje vladare, faraone, tretiralo kao bogove. Da je egipatsko carstvo bilo uređeno urbano središte, a ujedno i kolijevka umjetnosti, svjedoči i napredan način obrade kamena i izrade skulpture. Egipćani su hramove smatrali zemaljskim sjedištima bogova te su vjerovali da božanstva ulaze u kipove, oživljavajući ih. ‘‘Kraljev grob i hram, prebivališta bogova i kraljeva koji su postali bogovi, iziskivali su od arhitekture, reljefne umjetnosti, slikarstva, plastike i umjetničkog obrta vrhunska djela. Umjetnost je postala sredstvo, kojim je osnovna ideja utisnuta u valjane i funkcionalne oblike.’’¹, kaže W. Westendorf u svojoj knjizi. Egipatska djela služila su kao uzor mnogim budućim civilizacijama pa tako i Rimskom carstvu, čiji su vladari velikim dijelom bili egiptofili.

Egipat od 30. godine prije Krista postaje rimski posjed, nakon što je Augustovom naredbom ubijen sin Cezara i Kleopatre.

Rimski carevi, vidjevši u provođenju faraonskog načina vladavine priliku za proširenje svog utjecaja sa zemaljskog kraljevstva i na nebesko, prihvatili su štovanje egipatskih bogova, često ih poistovjećujući s rimskim i grčkim, kako i priliči vjerskom sinkretizmu kojeg su njegovali.

¹ Westendorf W., *Umjetnost u slici, Drevni Egipat, 1978.*, 5.

Vladari Rimskog carstva, dakle, odavna su simpatizirali egipatske kultove, počevši od Flavijevaca u drugoj polovici 1. stoljeća nove ere. Za vrijeme njihove vladavine, egipatski su bogovi dobili legalitet unutar državne vlasti. Za vladavine cara Hadrijana, a kasnije i Komoda, utjecaj istočnih bogova jača, a posebice Serapisa. Septimije Sever počinje tradiciju prikazivanja carskog lika kao boga Serapisa. Karakala je dao u Rimu izgraditi hram Izidi, upečativši tako sklonost rimskih vladara prema egipatskim božanstvima. Nakon Severa, između 235. i 285. godine nastupa kriza Carstva, kada je u kratko vrijeme promijenjen velik broj vladara. Tada slabi zanimanje za egipatske kultove. Ipak, jedan se vladar poistovijetio potpuno s bogom sunca.² Bio je to Dioklecijan, rimski car za kojeg se može reći da je bio posljednji faraon. Tu je titulu dobio kada je djelovanjem svoje vojske uveo red u tada pobunjenu egipatsku državu. U kratko vrijeme uspio je pacificirati narod pa mu je podignut spomen-stup u Aleksandriji, u kojoj su 298. godine smaknuti vođa pobune Lucio Domicio-Domicijan i njegov pomagač Aurelije Ahilej. Ivo Babić navodi: "Dioklecijanovo rušenje Aleksandrije te potom i njezina obnova, vjerojatno je obvezala cara prema Serapisu, čije se najvažnije svetište i najstariji kip nalazio upravo u tom gradu. Dioklecijan je dao podignuti hram Serapisa i Izide u Rimu pa je razumljivo da je kult toga boga morao gajiti i u svojoj palači u Dalmaciji."³

Osim spomen-stupa u Aleksandrijskom svetištu, koji je pogrešno nazvan Pompejevim stupom, Dioklecijan je u Egiptu ostavio brojne uspomene na svoju vladavinu. Okolicu hrama u Luxoru pretvorio je u svoj vojni logor. Unutar hrama vrhovnog božanstva Amona, u legionarskom svetištu, stoji freska s prikazom četiriju tetarha Dioklecijana, Maksimilijana, Galerija i Konstantina. Dioklecijan se nakon pobjede s vojskom utaborio na otočić Fila, koji je bio kulturno središte božice Izide. Tamo je 296. godine dao izgraditi monumentalna vrata, a jedno je egipatsko naselje dobilo ime po ovom rimskom vladaru, Diocletianopolis.⁴

² Selem P., *Izidin trag*, Split 1997., 42.

³ Babić I., *Egipatski utjecaji u Dioklecijanovoj palači*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 96, Split, 2004., 721.

⁴ Babić I., o.c., 720.

Kult Serapisa i Izide ubrzo je postao državna religija, čemu svjedoče reljefi na čuvenom Galerijevom slavoluku u Solunu. Na njemu su prikazani članovi tetrahije, tako da dva Augusta Dioklecijan i Maksimilijan sjede, dok dva Cezara stoje. Na krajevima su prikazani Dioskuri te Serapis i Izida. Serapis na glavi ima modij⁵, znak plodnosti i izobilja, dok Izida u ruci drži *sistrum*.⁶

Upoznavši iz prve ruke privilegije koje je donosila titula faraona, Dioklecijan je želio, kao i mnogi njegovi prethodnici, prenijeti takav način odnosa prema imperijalnoj osobi u Rim. Učinio je to unošenjem elemenata egipatskog sakralnog znakovlja u građu svoje palače na današnjem splitskom poluotoku. Vidio je u prihvaćanju egipatskih kultova priliku za uzdizanje važnosti carske vlasti. Ugledao se na tradiciju štovanja faraona, vladara koji je ne samo božji sin ili božji poslanik na zemlji, nego bog sam. Istočnjačka ideja božanske naravi imperijalne osobe zapečatila je Dioklecijanovu vladavinu.

Ipak, zbog vjerskog sinkretizma, vrlo popularnog u vrijeme Rimskog carstva, prisutstvo istočnjačkih kultova ne znači da se u palači nisu štovali i drugi kultovi poput dionizijskog⁷.

⁵ Modij - stara rimska mjerna jedinica za žito, vrijednosti 8,754 L. Modij je bila posuda ili košara veličine trećine *amfore*, temeljne jedinice obujma tekućina.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41476>

⁶ Selem P., o. c., 42.

⁷ Babić, I., o. c., 725.

3. EGIPATSKI SPOMENICI U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI U SPLITU

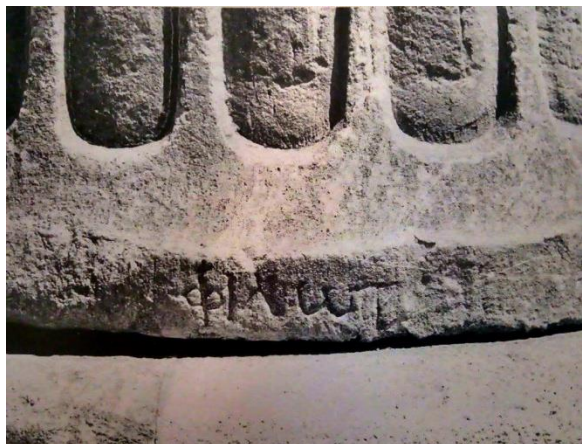
Dioklecijan je u Egiptu nakon zaustavljanja pobune bio prihvaćen kao faraon s božanskim privilegijama je bilo za očekivati da će isti tretman htjeti uživati u vlastitoj palači, koju je odlučio smjestiti na današnji splitski poluotok. Dioklecijanovu palaču opisuje Tomislav Marasović: ‘‘ Cjelinu karakterizira jedinstvena urbanističko-arhitektonska kombinacija raskošne carske vile i utvrđenog logora s nekim elementima helenističkog grada.’’⁸ Dioklecijan je naredio njenu gradnju nakon pobjede u Egiptu 298. godine, otprilike u isto vrijeme kada su građene i čuvane Dioklecijanove terme na Viminalu u Rimu. Palača se gradila do kraja njegove vladavine 305. godine, ali nikada nije potpuno dovršena. Unatoč tome, danas nedvojbeno čini primjer najbolje očuvane rimske carske palače na svijetu te se nalazi pod zaštitom UNESCO-a.

Dioklecijanova palača u Splitu prožeta je istočnjačkim simbolizmom te opremljena velikim brojem spomenika donesenih iz hramova drevnog kraljevstva pored Nila. U egipatski repertoar palače se ubraja jedanaest sfingi različitih stupnjeva oštećenja, jedna glava kraljevskog kipa, monumentalni stupovi različitih materijala i kasete uzidane u zid mauzoleja koje povezujemo s egipatskim vjerskim kultovima. Također, u arhitektonskim dijelovima pročelja i unutrašnjosti može se primjetiti utjecaj arhitektonskih rješenja egipatskih hramova, a u okolici Splita i Solina pronađen je veći broj egipatske plastike malih dimenzija koja se danas čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Ti spomenici nisu bili isključivo ukrasni niti su donešeni samo kao ratni plijen, već su sastavni elementi, kako kaže Babić: ‘‘... planiranog kulturnog i političkog programa veličanja Cara.’’⁹ Dioklecijan je želio stvoriti snažan kult carske osobe koji će mu omogućiti uživanje potpune, sveopće vlasti kao vrhovni bog. Pri izgradnji palače posebna se pažnja dala konstrukciji za ceremonijalne potrebe. U sklopu brojnih prostornih potreba trebalo je arhitektonski realizirati prostor gdje će se iskazivati službeni kult carskoj osobi.

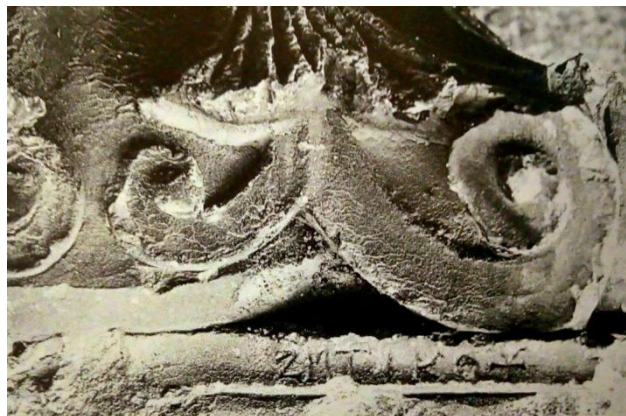
⁸ Marasović T., *Dioklecijanova Palača, Čakovec*, 1982., 9.

⁹ Babić I., o. c., 726.

Da li su arhitekti palače naručili spomenike iz Egipta ili ih je Dioklecijan poslao u svoju palaču za vrijeme njegovog boravka u Egiptu, ne može se sa sigurnošću reći. U samoj palači spominju se samo dva imena graditelja: Filot i Zotikos. Orijentalnog su podrijetla. Prvo je ime upisano na bazi stupa poligonalne građevine, a drugo na kapitelu kod Sjevernih vrata.¹⁰

Slika 2.

Slika 3.

Slike 2. i 3. Imena graditelja Dioklecijanove palače : Filot na bazi stupa poligonalne građevine (sl. 2.) i Zotikos na kapitelu kod Sjevernih vrata (sl. 3.)

Većina je egipatskih spomenika pronašla svoju novu funkciju u samom središtu splitske palače, Peristilu i kulturnom kompleksu četiri hrama¹¹ u njegovoj neposrednoj blizini. T. Marasović kaže: “...ne bi trebalo – s obzirom na njihov broj – isključiti ni mogućnost simboličnog vezivanja tih građevina uz vladavinu tetrahije, t.j. četvorice vladara”.¹² Tetrarsi se identificiraju s bogovima pa se i štuju kao božanstva, Dioklecijan kao Jupiter, Maksimilijan, pak, kao Heraklo.¹³

¹⁰ Marasović T., *Dioklecijanova palača, Svjetska kulturna baština*, Naklada Dominović – Buvina, Zagreb, 1995., 19.

¹¹ Upitno je da li je poligonalna građevina hram ili mauzolej

¹² Marasović T., o. c., 1982., 105.

¹³ Babić I., o. c., 726.-727.

Poznato je da su u Izidinom kultu bila obavezna ritualna pranja, u čemu su vjerojatno imale ulogu terme izgrađene u blizini hramova.¹⁴ Jedne terme otkrivene su zapadno od Carevog stana, a druge istočnije, pored Careve blagavaonice, odnosno triklinija.¹⁵ Svete prostore sa četirima hramovima i Peristilom u sredini, trebalo bi možda shvatiti i kao pozornice na kojima su se odvijali obredi, uključujući ophodnje i liturgijske igre, dakako, praćene glazbom, s protagonistima pod maskama, od kojih su neke, vjerojatno, prikazivale egipatska božanstva. Sam ulaz u careve odaje, takozvani protiron, možda bi trebalo interpretirati u duhu egipatskih tradicija, slično prozoru ukazanja u egipatskim hramovima, gdje se ukazivao vladar – božanstvo.¹⁶

Ejnar Dyggve¹⁷ je u Peristilu vidio otvorenu dvoranu za adoraciju, potpuno istočnjačkog tipa.¹⁸ Istočnim stilom izgrađen je i središnji luk protirona (tzv. sirijski zabat) ispod kojeg se Car ukazivao puku u grimiznoj odjeći. Egipatski mramor od kojeg su izgrađeni stupovi pročelja protirona također su crvene, carske boje. Podanici su pred Dioklecijanom lijegali cijelim tijelom na pod, iskazujući potpuno poštovanje za svog božanskog vladara.

On je prisvojio naslov *Iovius*, tražeći da ga se, po uzoru na orijentalne careve štuje kao živog sina Jupiterovog i da se 21. srpnja svake godine, počev od 287. godine, slavi njegovo božansko rođenje. On, dakle, nije više *primus inter pares*, prvi među jednakima, kako su se u Senatu voljeli nazivati prvi carevi, nego se izdvaja iznad svakodnevnog života.¹⁹

¹⁴ Babić I., o. c., 726.

¹⁵ Marasović T., o. c., 1982., 94.-97.

¹⁶ Babić I., o. c., 727.

¹⁷ Ejnar Dyggve bio je danski arheolog, arhitekt i istraživač antičkih spomenika na balkanskom području koji je djelovao u razdoblju ranog 20. stoljeća.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16826>

¹⁸ Selem P., o. c., 106.

¹⁹ Belamarić J., *Sfinga na splitskom Peristilu*, Zagreb, 2016., 40.

By Net Com
www.apartments-croatia.info

Slika 4. Peristil

3.1. EGIPATSKA ARHITEKTONSKA DEKORACIJA U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI

3.1.1. RELJEFNA PLASTIKA

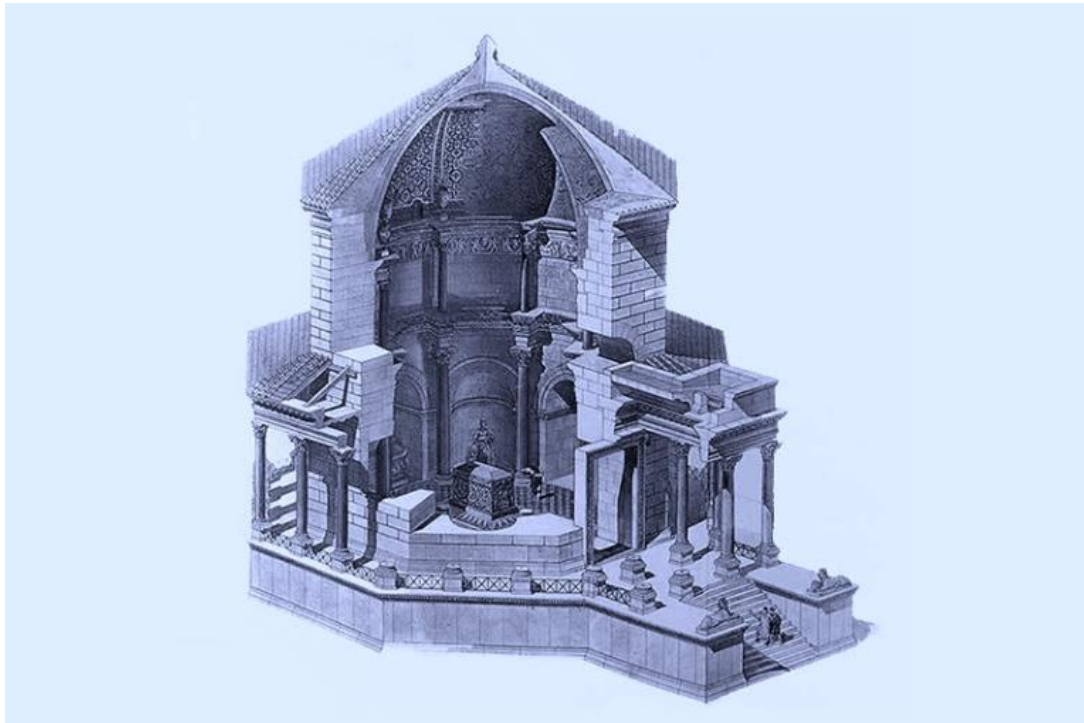
POLIGONALNO ZDANJE TZV. DIOKLECIJANOV MAUZOLEJ

Nije posve sigurno da li je poligonalno zdanje u središtu palače imalo funkciju glavnog kultnog hrama ili carskog mauzoleja. T. Marasović ga opisuje: "Pripada karakterističnom obliku antičkih hramova i grobnica centralnog tipa s vanjskim hodnikom koji zatvaraju stupovi oko osmerokutne zgrade s pravokutnim ulaznim prostorom."²⁰ Prisutstvo sfingi, čuvarica faraonskih grobova, upućuje na funeralnu prirodu građevine. Najstariji pisac koji se bavi pitanjem prirode oktogonalne građevine je Konstantin Porfirogenet koji još 949. godine u njenom opisu koristi riječ *cubiculum*, što znači soba za vječno spavanje, odnosno grobnica. S druge strane, opravdano je i razmišljanje da je to bio Dioklecijanov hram posvećen Jupiteru. Taj je spomenik više puta u literaturi nazivan "*templum Iovis*", kako su ga nazivali Marko Marulić i splitski kronista Toma.²¹ "*Iovius*" je bilo Dioklecijanovo božansko ime koje je označavalo da je on izravni Jupiterov, odnosno Amonovsin, ali i bog sam, njegovo zemaljsko utjelovljenje.

Na sjevernom trijemu poligonalne građevine i u njegovom interijeru nalazi se sveukupno šest kamenih reljefnih kaseti čiji se prikazi mogu povezati s egipatskom religijom: prikaz Serapisa, prikaz mladića s košarom na glavi, glave bika i ovna, medaljon sa ženskim likom i prikaz muške figure.

²⁰ Marasović T., o. c., 106.

²¹ Bulić F., *Izabranin spisi*, Splitski književni krug, Split 1984., 222.

Slika 5. Poligonalno zdanje tzv. Mauzolej, mogući hram u središtu palače

Prikaz Serapisa

Na jednoj reljefnoj ploči koja se prije nalazila na trijemu, a danas je smještena u obližnjoj zbirci kamenih ulomaka, smatra se da je prikazan Serapisa. To je lik s bradom koji na glavi drži predmet koji se, iako je otučen, može prepoznati kao modij. Interpretacijom tog oštećenog prikaza Serapisa može se bolje razumjeti sadržaj prikazan na ostalim kasetama.²²

Kaseta s glavom mladića

Jedna od kasete na prvoj reljefnoj ploči s trijema prikazuje ispućenje neidentificiranog oblika, a na drugoj je glava mladića s valjkastim predmetom navrh glave. Lik mladića obrađen je grubom zubačom, a površina reljefa istrošena je kroz vrijeme. Ostala je samo skicozno naznačena glava, što otežava njegovu sigurnu identifikaciju.²³ Valjkasti predmet na glavi mladića može se identificirati kao košara, odnosno modij, što sugerira da je to prikaz Serapisa. Ipak, ta je tvrdnja malo vjerojatna, iz nekoliko razloga: nema smisla da se Serapis prikazuje dva puta na istom mjestu, pošto je jedan prikaz kasete već prepoznat kao Serapis. Također, Serapis se inače prikazuje snažne čeljusti i bujne kose, što ovdje nije slučaj. Uspoređujući ovaj prikaz s tipičnim genijima²⁴ careva s modijem na glavi, koji su se prikazivali na novčićima iz vremena tetrarha, reljef mladića s kasete može se identificirati kao glavu careva genija. To podupire i činjenica da su u Dioklecijanovo doba u Carstvu posebno štovani *Genius Illyrici*. Ono što dovodi u sumnju takvu identifikaciju lika je njegov položaj u ekesterijeru, umjesto na nekom središnjem mjestu interijera hrama, što je očekivano mjesto za prikaz cara-boga.²⁵

²² Babić I., o. c., 721.

²³ Babić I., o. c., 721.-722.

²⁴ genij (lat. *Genius*: duh zaštitnik), u vjerovanju italskih naroda prvotno moć stvaranja života kod muškaraca. (...) Svojega genija imali su gradovi, udruženja i države. Kult genija u početku je imao privatno, a poslije je dobio javno značenje, osobito u slučaju obogotvorena vladara. Rimljani su genija prikazivali u liku mladića pokrivena glave s rogom izobilja (...) Nalik je kršćanskom »anđelu čuvaru« ili pak egipatskom »duhovnomu dvojniku«.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=21623>

²⁵ Babić I., o. c., 721.-722.

Kaseta s glavom ovna

Izrađena u veoma ispupčenom reljefu, glava ovna može se prepoznati na jednoj od kaseti uza zid trijema poligonalnog hrama. Plastično je vješto oblikovana te vrlo dobro sačuvana i dovršena. Na glavi životinje vidljivi su savijeni rogovi, a obrađena je grubom zubačom. Oči su naznačene dvama izdubljenjima radi čega lice životinje djeluje kao maska.

U duhu shvaćanja ovih kaseti kao poveznica s kultom Serapisa i Izide, prikaz glave ovna možemo protumačiti kao Amona, vrhovnog egipatskog boga, u rimskoj mitologiji poistovjećenog s Jupiterom. Sumnja u takvo tumačenje stvara se zbog činjenice da je Amon inače prikazivan kao ljudski lik s ovnovskim rogovima, dok je ovdje prikazana samo životinjska glava. Ipak, postoje iznimke tog pravila, a to su sfinge na aleji koja vodi do ulaza u glavno Amonovo svetište u Karnaku, Tebi. One imaju bikovske, a ne ljudske glave. Amon se s vremenom počinje prikazivati s bikovskom glavom, a grčki povjesničar Herodot opisuje vjerske obrede pri kojima se glava žrtvovnog ovna stavljala na Amonove kipove.

U duhu rimskog vjerskog sinkretizma podrazumjeva se identifikacija Jupitera s Amonom, što bi značilo da je Dioklecijan poistovjećen s vrhovnim egipatskim božanstvom. Ta činjenica mijenja tumačenje Dioklecijanovog svetišta u hramu u Luksoru kao običnog svetišta vojnog logora. Zanimljivo je da se na jednoj od splitskih sfingi spominje faraon Amenofis III. koji je bio izabranik boga Amona i ujedno vladar kojeg se veže za gradnju glavnog dvora hrama u Luksoru, koji je kasnije postao mjesto za spomenuto Dioklecijanovo svetište.²⁶

²⁶ Babić I., o. c., 722.-724.

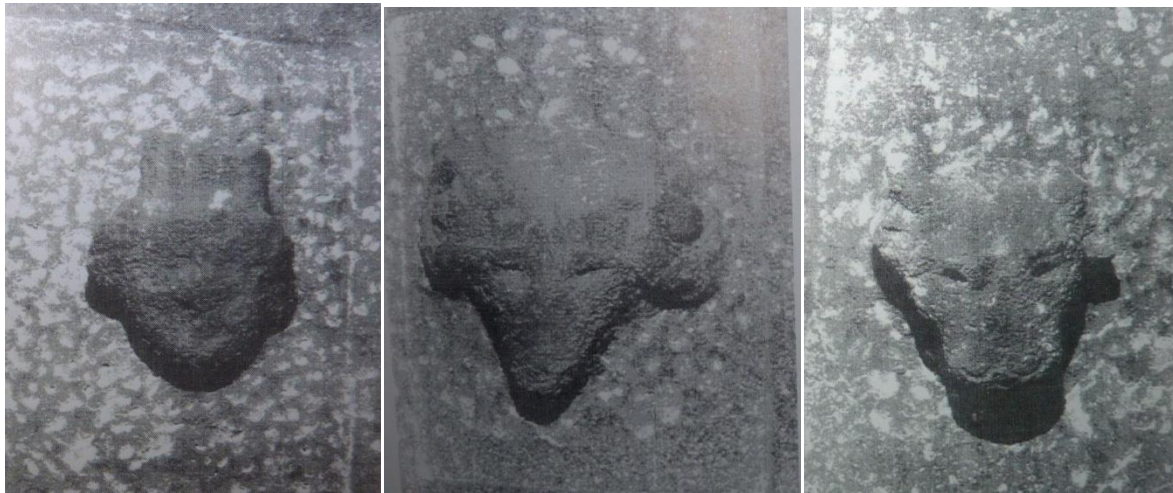
Kaseta s glavom bika

Glava bika na kaseti je veoma ispupčeno oblikovana i vješto prikazana. Jedan od rogova je polomljen, a oči su mu prikazane šuplje kao i na glavi ovna. Njegovo lice podsijeća na masku. Maske su čest funeralni simbol, što ponovno otvara pitanje mauzolejske prirode poligonalne građevine pored Peristila. Ali, maske se mogu protumačiti i kao dio obreda dionizijskog kulta koji je zbog rimskog sinkretizma također mogao biti prisutan u palači. Tu mogućnost podržavaju i naznake tog kulta u ornamentici hrama. Dionizijski kult s egipatskim ima zajednički jedan bitan čimbenik, vjeru u zagrobni život. Motivi koji podsijećaju na maske mogu se naći i na reljefnim prikazima u Malome hramu.

Bikovska glava može se povezati s crnim bikom, božanstvom Apisom. Upravo povezivanjem kulta Apisa i Ozirisa u ptolomejsko doba nastaje kult Serapisa. Apis se smatrao Ozirisovom dušom, a Izida mu je bila sestra i supružnica.

Bikova je glava čest motiv na konzolama duž istočne Jadranske obale, a žrtvovanja bikova i ovnova prikazivana su kroz čitavu povijest rimske umjetnosti. U ovom kontekstu valja spomenuti takav prikaz na jednom od pet stupova koji su se nalazili na Rimskom forumu, a podignuti su 303. godine u čast Dioklecijana i njegovih suvladara. Još jednu poveznicu ilirskog cara s likom bika možemo primjetiti na Dioklecijanovoj steli koja se danas čuva u British Museumu, a na kojoj je prikazan faraon koji donosi žrtvu bijelom biku Buhisu.²⁷

²⁷ Babić I., o. c., 724.

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slike 6., 7. i 8. Kasete s prikazom mladića s modijem (sl. 6.), ovnove glave (sl. 7.) i bikovske glave (slika 8.)

U interijeru građevine postavljena su dva reljefa koja se mogu povezati s egipatskim vjerovanjima. Na jednom je prikazan ženski, a na drugom muški lik.

Medaljon s reljefom ženskog lika

U unutrašnjosti poligonalnog zdanja, na medaljonu je prikazan lik žene za koju se u starijoj literaturi misli da je prikaz careve žene Priske. Frane Bulić²⁸, koji smatra da je to prikaz Priske, navodi mišljenje G. Frana Juraschekova²⁹, koji kaže: “Nema dvojbe, da na crtama dvaju portreta imade osobnih elemenata, osobito na glavi žene. Mjere uzete na glavi žene odaju značajnu širinu nosa, jednaku njegovoj dužini, naprama veoma uskim ustima.”³⁰

²⁸ Don Frano Bulić bio je hrvatski arheolog, epigrafičar, povjesničar i konzervator starina.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10126>

²⁹ G. Frano Juraschek bio je povjesničar umjetnosti i privremeno je 1916. godine radio u konzervatorskom uredu u Splitu.
<https://hrcak.srce.hr/file/80681>

³⁰ Bulić F., o. c. 228.

Na glavi ovog lika također se nazire čunjasto ispupčenje, koje navodi na povezivanje s egipatskim prikazima bogova. Pretpostavkom da na glavi nosi modij možemo zaključiti da je riječ o prikazu Tihe, kćeri Afrodite i Zeusa, božice zaštitnice novoutemeljenog grada ili palače. Ekvivalent za Tihu u rimskoj mitologiji je Fortuna, a vrlo se često izjednačava i s egipatskom Izidom. Daniele Farlati³¹ prvi spominje Izidu u kontekstu Dioklecijanove palače. Njezin lik, kao i likovi drugih egipatskih božanstava prikazuju se na novčićima tetrahije u svrhu promidžbe kulta.³²

Reljef s prikazom muškog lika

Drugi reljef u interijeru je prepoznat kao Hermes Psihopomp³³, poistovjećivan s Totom³⁴, egipatskim bogom mudrosti, astronomije, zaštitnikom pisara. Ovo božanstvo ima izravne veze sa zagrobnim životom. On je, po egipatskom vjerovanju, nakon smrti čovjeka zajedno s Anubisom prisustvovao vaganju duše. Nakon Anubisove presude, Tot bi zapisao odluku o zagrobnom životu pokojnika.³⁵

Upravo tumačenje tog reljefa kao Hermesa Psihopompa navodi na zaključak da je poligonalno zdanje u središtu palače bilo carev mauzolej. Frano Bulić kaže: “...pored trećeg odsjega lijevo dolazi Hermesova glava, krilata, te ovdje predstavlja Merkurija Psychopompos-a, tj. vodiča duša u Hades, i time se označuje jasno svhra cijele ove građevine.”³⁶

³¹ Daniele Farlati - talijanski isusovac i povjesničar. Po završetku studija određen je za pomoćnika Riceputiju (1723–42) na izradbi djela o crkvenoj povijesti Balkana (...) pa je 1751. u Veneciji objelodanio prvi svezak djela *Sveti Ilirik (Illyricum sacrum)*, u kojem je sadržana crkvena i svjetovna povijest Dalmacije i grada Salone do 316. te prikaz klime. Djelo *Illyricum sacrum* važno je za povijest južnoslavenskih naroda, osobito Hrvata, a posebnu vrijednost daje mu bogata izvorna građa koja je ondje objavljena.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19007>

³² Babić I., o. c., 722.

³³ Hermes je u grčkoj mitologiji, sin Zeusa i nimfe Maje, otac Panov; bog pastira i stada, putnika, trgovine, lukavstva, govorništva i pjesništva; duše mrtvih vodi u podzemlje.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25157>

³⁴ Babić I., o. c., 724.

³⁵ Ions, V., *Egipatska mitologija*, preveo Zvonimir Sušić, Iro Otokar Krešovani, Opatija 1990., 87.

³⁶ Bulić F., o. c., 226.

MALI HRAM

Takozvani Mali hram je građevina pravokutnog tlocrta koja se nalazi nasuprot ulaza u poligonalnu građevinu, zapano od Peristila. T. Marasović opisuje: “Od tri mala hrama Dioklecijanove palače najbolje je sačuvan onaj zapadni, koji stariji pisci vezuju uz boga Jana ili Eskulapa, a u novijoj literaturi obično se naziva Jupiterovim hramom.”³⁷ Prema Eskulapu³⁸ je Dioklecijan, nakon Jupitera, imao najveće štovanje. Tu tvrdnju pomaže i činjenica da je kapela u Dioklecijanovim termama u Rimu bila posvećena upravo Eskulapu. O identifikaciji Malog hrama kao svetišta boga Eskulapa, F. Bulić navodi: “Ovo bi mišljenje valjda bilo opravdano, kad bi bila osnovana hipoteza, koja hoće, da je oktogonska zgrada Jupiterov hram.”³⁹ Ipak, vjerojatnije je da je pravokutna građevina zaista bila Jupiterov, a ne Eskulapov hram.

Dva pisca iz 18. stoljeća donose podatak o Jupiterovom kipu koji je iz jednog splitskog hrama prenesen u muzej palače Capello u Mletačkoj republici. Početkom 17. stoljeća član obitelji Capello je bio splitski knez pa se može pretpostaviti da je on prenio kip Jupitera u svoju palaču. Vjerojatno je da je kip bio prenesen iz Malog hrama zbog činjenice da je ta građevina postala krstionicom tek u 14. stoljeću, a poligonalna građevina je bila prenamjenjena u stolnu crkvu još u 9. stoljeću.⁴⁰

Na kasetiranom svodu Malog hrama stoji nekoliko prikaza modija, bez ljudske figure, ali nije sigurno mogu li se povezati sa štovanjem istočnjačkog kulta.

Belamarić za Mali hram navodi: “Nenad Cambi u tome vidi svojevrsni Dioklecijanov Panteon.”⁴¹

³⁷ Marasović T., o. c., 1982., 116.

³⁸ Eskulap je u rimskoj mitologiji bog liječništva, a pandan u grčkoj mitologiji mu je bog Asklepije. <http://enciklopedija.lzmk.hr/trazilica.aspx?trazi=Eskulap>

³⁹ Bulić F., o.c., 231.

⁴⁰ Bulić F., o.c., 231.-232.

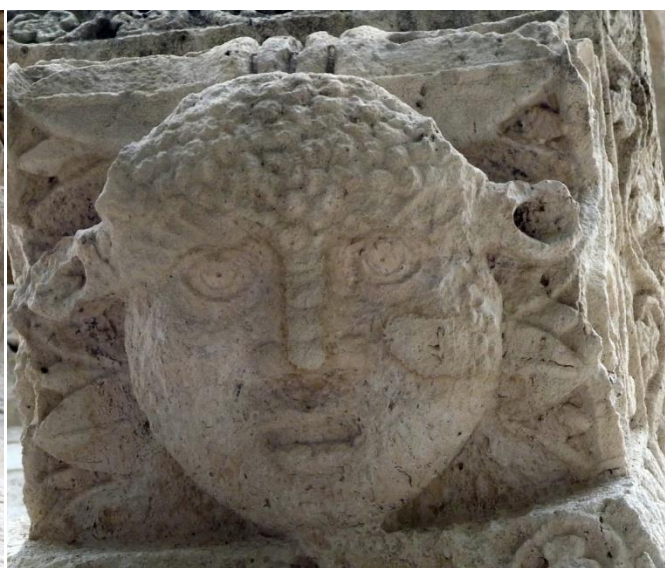
⁴¹ Belamarić J., o. c., 54.

SJEVERNA VRATA PALAČE

Od mnogih detalja Dioklecijanove palače teško je reći koji se prikazi zasigurno mogu povezati s egipatskim kultom. Primjerice, nije sigurno da li se na takav način mogu interpretirati i dva lika na konzolama sjevernih vrata Palače. Tu je prikazana ženska figura s bikovskim rogovima i runom. Možda je to prikaz Izide u obličju krave. Pokraj nje je prikaz muške figure koji možda prikazuje njenog sina Hora u obličju bika.⁴²

Slika 9.

Slika 10.

Slike 9. i 10. Likovi na konzolama iznad sjevernih vrata palače

⁴² Babić I., o. c., 725.

3.1.2. EGIPATSKI ARHITEKTONSKI ELEMENTI DIOKLECIJANOVE PALAČE

STUPOVI EGIPATSKOG PODRIJETLA

Belamarić navodi: “Veliki broj stupova, a bilo ih je na desetke oko Peristila, u trijemovima hramova i Mauzoleja, duž karda i dekumana, od crvenog, ružičastog i sivog granita, od porfira, bijelog mramora i cipollina i od vapnenca, dolaze s različitih hramova iz Egipta. Postoje dokazi da su se već gotovi stupovi, doneseni iz Egipta dodatno obrađivali u bračkim kamenolomima.”⁴³

Na trupovima nekih od stupova vidljive su duboke usjekotine koje izgledaju kao da su nastale struganjem mramora oštrim metalnim predmetom. Bulićevo objašnjenje da je mramor korišten za oštrenje srednjovjekovnih mačeva opovrgnuto je saznanjem da su oštećenja nastala mnogo prije nego što su stupovi doneseni u Split. Belamarić objašnjava: “U pohodima vjernika i u procesijama oko hramova ptolomejskog perioda bio je, iz antropijskih razloga, običaj strugati mramor. Takav prašak mogao se aplicirati na ranjeno oko, uho...”⁴⁴.

⁴³ Belamarić J., o. c., 45.

⁴⁴ Belamarić J., o. c., 46.-47.

Slika 30. Stupovi istočne arkade Peristila

Detaljnije o različitim materijalima od kojih su napravljeni trupovi egipatskih stupova na Peristilu i u njegovoj blizini govore Katja Marasović i Daniela Matetić Poljak u tekstu o upotrebi dekorativnog kamena unutar Dioklecijanove palače:

“Zanimljivo je da ni među slobodnim stupovima koji se nalaze *in situ*, ni među fragmentima stupova nađenih tijekom arheoloških istraživanja, nema niti jednog od vapnenca kojeg bi sa sigurnošću mogli povezati s Palačom. Trupovi stupova od crvenog porfira su rijetki. *In situ* se nalaze samo četiri stupa u gornjem redu Mauzoleja. (...)

Trupovi stupova od crvenog granita nalaze se *in situ* na arhitektonskim redovima Peristila, donjeg reda Mauzoleja, dok je u peripteru Mauzoleja od tog materijala pet stupova. (...)

Od sivog granita sačuvano je *in situ* pet stupova u peripteru i tri u gornjem redu u unutrašnjosti Mauzoleja.(...)

Od breče (*breccia corallina*) izrađena su četiri stupa u peripteru Mazuoleja. (...) Smatra da se radi o brecci corallini iz Troade. (...)

Od svijetlosivog mramora zrna srednje veličine kojeg identificiramo kao prokoneški izrađena su četiri stupa u peripteru Mauzoleja, od kojih su dva kanelirana.(...)

Prokoneški mramor nalazimo na istočnom stupu *decumanusa* i manjem ulomku postavljenom u njegovoj blizini. (...)

Od bjelkastog mramora sa sivozelenim venama cipolinom, izrađena su četiri sjeverna stupa Peristila, te oba stupa istočne *loggie* južnog pročelja.”⁴⁵

⁴⁵ Katja Marasović, Daniela Matetić-Poljak, *Upotreba dekorativnog kamena u Dioklecijanovoj palači u Splitu, Histria Antiqua, 19/2010.* (91-93. str.)

KAPITELI

Kapiteli monumentalnih stupova u središtu Dioklecijanove palače napravljeni su od vapnenca s otoka Brača. Točnije, smatra se da je mjesto Splitska nedaleko od Supetra bilo upravo mjesto gdje se egipatski mramor prilagođavao potrebama arhitekata Dioklecijanove palače. Ondje su pronađeni mnogi ulomci i fragmenti različitih vrsta kamena, od kojih se za neke smatra da su egipatskog podrijetla. Belamarić je dalje o kapitelima peristilskih arkada u svojoj knjizi zaključio: ‘Neki su klesani, reklo bi se, i na samom gradilištu, ako je suditi po jednom zanimljivom primjeru: treći kapitel s lijeve strane u istočnoj kolonadi Peristila, rad je kipara koji je isklesao i lijevi dovratnik Dioklecijanova mauzoleja: spiralni list u podanku jednog i drugog dijela je njegov svojevrsan potpis. Različitim visinama kapitela kompenziraju se nejednakosti u veličini stupova reutiliziranih u novom arhitektonskom kontekstu.’⁴⁶

Kapiteli kriptoportika⁴⁷

Galeriju na južnoj fasadi palače opisuju E. Hebrardi J. Zeiller⁴⁸, primjetivši da arhitravi (vijenci) ne stoje izravno na kapitelima nego na impostima, baš kao na Trajanovom kiosku na otoku Fili. Takva fasada rastvorena lođama nije novitet u arhitektonskom rješavanju pročelja. R. Adam je ukazao na ponavljanja izvedbe galerije Dioklecijanove palače u Nikomediji.

Polukapiteli kriptoportika splitske palače razlikuju se u veličinite su opisivani na različite načine: kao nedovršeni korintski kapiteli i kao izvrnuti kusasti čunjevi. Drugačije su prikazivani i u skicama stranih arhitekata pa tako kod Hebrarda i Zeillera imaju oblik valjka, a kod R. Adama oblik zvona. Zvonoliki kapiteli podsijecaju na egipatske kapitele u obliku papirusova cvijeta. Neki od kapitela južne galerije su restaurirani⁴⁹.

⁴⁶ Belamarić J., o. c., 45.-46.

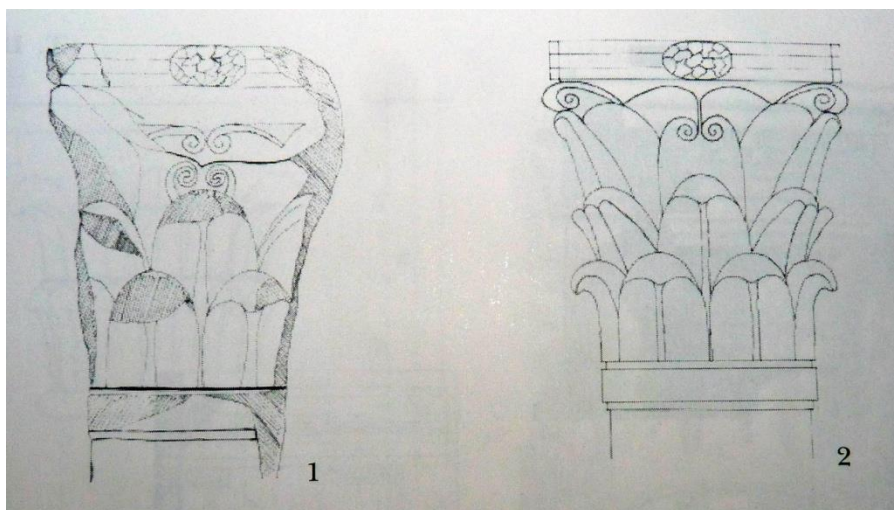
⁴⁷ Naziv za južno pročelje, raščlanjeno arkadama.

⁴⁸ Francuski arhitekt Ernest Hebrard i povjesničar Jacques Zeiller napisali su knjigu " Spalato, Le palais de Dioclétien" 1912. godine.
- <http://www.knjizevni-krug.hr/knjiga.asp?IDKnjige=398>

⁴⁹ Babić I, o. c., 727.

Polukapiteli na pilonu na križanju karda i dekumana

Polukapiteli na križanju dvaju glavnih ulica palače su *in situ*, a postoji pretpostavka da su bili dio slavluka ili pak tetrapilona, arhitektonskog motiva koji se ponavlja u Dioklecijanovim logorima u Luksoru i Palmiri. I ovdje je prisutan vijenac sa skošenim stranama, a baze polustupa oblikovane su kao krnji stožac, podsjećajući tako na baze egipatskih stupova. Na sjevernoj i istočnoj strani pilona postavljeni su kapiteli, ukrašeni trima nizovima zadebljanih izvijenih listova iz kojih se nastavljaju vrpce. Volute, spirale (helixi) i rozete krase veći broj kapitela palače.⁵⁰

Slika 31. Kapiteli na križanju karda i dekumana, crtež D. Glavinića⁵¹

⁵⁰ Babić I., o. c., 728.

⁵¹ Babić I., o. c., T. IV., 744.

Polukapitel na palači Cambi

Polukapitel koji pripada tipu kapitela sa zadebljanim lišćem je ugrađen na polustup na istočnom zidu palače ove plemićke obitelji. Ukrašen je zadebljanim, savijenim lišćem, sastavljen od dva komada. Nad njime je abak. Polustup počiva na višestruko raščlanjenoj bazi, koja je nesumnjivo iz kasnoantičkog razdoblja. Za kapitel se može zaključiti da je sastavljen od više dijelova, što je npr. za aleksandrijske kapitele bilo tipično.

Za kapitele sa motivom zadebljanog lišća možemo reći da su izgledom mješavina egipatskog kapitela s palminim lišćem i korinskog kapitela. Prvi put se pojavljuju na Augustovom hramu na granitnom otočiću Fili. Obrisi listova ove vrste kapitela je neprekinut, oni imaju produžene vrhove slično kao na kapitelima s palminim lišćem te motive volute, heliksa i rozete, kao na korinskim kapitelima. Takvu kombinaciju egipatskih i grčkih, odnosno rimskih motiva možemo, možda, simbolički povezati upravo s rimskim vjerskim sinkretizmom, za kojeg je karakteristično spajanje i poistovjećivanje različitih božanstava ovih velikih povijesnih civilizacija.

Ovakva vrsta kapitela učestalo se koristila u rimskoj arhitekturi. Možemo ih pronaći na portiku rimskog Koloseuma i Galijenovu slavluku u Rimu. Česti su u sjevernoj Africi, a nalazimo ih i u Palmiri gdje je bio smješten jedan Dioklecijanov logor. Jedan takav kapitel je na vrhu Dioklecijanovog spomen-stupa u Aleksandriji i u Dioklecijanovom svetištu u hramu u Luksoru. Prisutni su i blizu dunavskog limesa, primjerice u bazilici u Sirmiju.

Ivo Babić primjećuje: "Taj tip kapitela kontinuirao i u srednji vijek, a javlja se sve do u barokno doba, primjerice na loži na splitskome trgu. Jesu li možda kapiteli s Dioklecijanove palače imali utjecaja na kontinuitet toga tipa kapitela u Dalmaciji, pogotovo s obzirom na činjenicu da su mnogobrojni kapiteli istog tipa bili ugrađeni u srednjovjekovni zvonik splitske katedrale, pa su kao takvi bili na uzor?"⁵²

⁵² Babić I., o. c., 733.

VIJENCI SA SKOŠENIM STRANAMA

Na više mjesta u palači ponavljaju se vijenci sa skošenjima u presjeku. Analogiju ovakvog načina oblikovanja možemo pronaći na monumentalnim Dioklecijanovim vratima na Fili, Porta Nigri u Trieru i Dioklecijanovom logoru oko hrama u Luksoru⁵³.

EGIPATSKI DEKORATIVNI MRAMOR

Tijekom desakralizacije palače tokom kasnijih stoljeća dio egipatskog materijala prenesen je u Salonu i Trogir. Dio je ostao unutar grada Splita, prebačen iz palače u *Basilicae pictae* i u crkvicu na Sustipanu.

Tako je od egipatskog mramora napravljena unutrašnja oprema dvojnih bazilika nazvanih *Basilicae pictae*, što je dobar primjer obrade dragocijenog egipatskog mramora koji je uzet iz Dioklecijanove palače nakon njegove smrti. Joško Belamarić potvrđuje: ‘‘Oplata novootkrivenog krsnog zdenca sastavljena je od ploča egipatskog oniksa (...). Ulomak zagasitorumenog porfira, klesarski gotovo virtuozno obrađenog (...) pronađen na istom lokalitetu, najbolje potvrđuje pretpostavku o provenijenciji iz samog središta Palače’’⁵⁴

Dio crnog egipatskog granita odnesen je na obradu u Trogir, gdje je korišten za izradu okvira Radovanovog portala, pragove vrata te stupova ciborija i propovjedaonice trogirске katedrale. Isti je materijal korišten za izgradnju stupova tamošnje ranogotičke lože. Na tim stupovima vidljive su već spomenute usjekotine u mramoru, nastale obrednom tradicijom struganja kamena.

⁵³ Babić I., o. c., 728.

⁵⁴ Belamarić J., o. c., 46.

3.1.3. EGIPATSKA SKULPTURA U DIOKLECIJANOVOJ PALAČI

EGIPATSKA GLAVA OD CRVENKASTOG GRANITA

Ova glava nije dio sfinge kao što se prije mislilo, već je dio kraljevskog lika čije tijelo nije pronađeno. Ovaj nas spomenik upućuje na to da je vjerojatno postojao veći broj takve faraonske plastike koji je služio za ukras palače. Lice je meko, okruglog oblika, što su tipične stilske oznake ptolomejskog razdoblja. G. Novak⁵⁵ smatra da je dio kraljevskog lika iz dinastije Lagida. Visine 25 cm i širine 24 cm, glava ima lijepo oblikovane velike oči, obrve, širok nos i ispupčenu donju usnu. Danas je uzidana u kuću Gotovac na sjeveru palače.⁵⁶

Petar Selem piše da je Ureus na sredini naglavka pretvoren u križ, što bi bio odličan primjer preinake značajnog poganskog kipa kršćanskim simbolom, ali je to mišljenje odbačeno jer se ne može sa sigurnošću potvrditi.⁵⁷

⁵⁵ Grga Novak bio je hrvatski povjesničar i arheolog koji je djelovao u 20. stoljeću.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=44211>

⁵⁶ Selem.P., o. c., 104.

⁵⁷ Belamarić, J., o. c., 35.

Slika 11. Egipatska glava od crvenkastog granita

SFINGE DIOKLECIJANOVE PALAČE

Egipatska sfinga je mitološko stvorenje s tijelom lava i ljudskom glavom. Portreti su predstavljali faraone. Sfinge su čuvale ulaz u velebne faraonske grobnice. Predstavljale su poveznicu zemaljskog svijeta sa zagrobnim.

Za vrijeme vladavine Dioklecijana osjeća se naglo vraćanje na istočnjačke načine štovanja cara kao vrhovnog boga na nebu i zemlji. Najsnažniji utisak ove ideje ostavljaju egipatske sfinge, njih jedanaest pronađeno u dijelovima, a kojih je u njegovo doba u palači sigurno bilo mnogo više. Većina njih je pronađena u blizini središta palače, carevog kompleksa hramova u kojima je njegovao egipatske kultove. Razmišljanjem o tipičnom položaju sfingi u egipatskim hramovima, s alegorijom upravo na hram u Karnaku u kojem je Dioklecijan proveo nekoliko mjeseci, može se zamisliti da su neke splitske sfinge mogle stajati u nišama temenosa i tako čuvale prilaz prema oktogonalnoj građevini iznad splitskog Peristila. Takvo zaključivanje potiče i činjenica da je jedna od sfingi pronađena istočno od poligonalne zgrade, na Buličevoj poljani.

Sfinga od crnog granita

Najpoznatija splitska sfinga koja se nalazi na Peristilu, vitkog tijela uz kojeg je savijen rep, leži u pozi ispruženih ruku na pravokutnom postolju. Ona je tip *porte-vase*, što znači da u rukama drži vazu te je i najveći primjerak takve vrste uopće. Takva vrsta sfinge simbolički je prikazivala kralja kako prinosi žrtvu vina božanstvu. Na licu, koje je oštećeno u manjoj mjeri, raspoznaju se bademaste oči, tipične za prikaze iz razdoblja 18. dinastije faraona. Prema Jequieru⁵⁸, ona je jedinstven primjer sfinge koja na postolju nosi friz s kartušima koji nam donosi zemljopisni popis pokorenih naroda i mjesta. Vidljive su dvije povorke naroda, u svakoj po 41 ime, Azijati i Afrikanci, koje znače da su Egipćani pokorili zemlje juga i zemlje sjevera, što je za njih simbolično značilo cijeli svijet.

Jequier je uspio pročitati jednu trećinu zapisa i zaključio da 11 imena s lijevog popisa, iako napisana drugačijim redoslijedom odgovaraju skupini s velikog popisa Tutmosisa III. u hramu u Karnaku. Ta činjenica još jednom dokazuje Dioklecijanovu povezanost s glavnim Amonovim hramom u Tebi, u kojem je proveo dovoljno vremena da poželi ponijeti iz njega suvenir za svoju palaču u Dalmaciji. Jequier smatra da je upravo od tamo potekla današnja čuvarica Peristila, ali ne može se reći sa sigurnošću da li je stvarno pripadala Tutmosisu III. Zna se da ju je uzurpirao Ramzes II., a možda je mogla pripadati Tutmosisu I. ili Hatšepsut, jer je, kaže G. Novak, malo vjerovatno da Tutmosis III. ne bi spomenuo svoje velike pobjede u Aziji, a dao važnost pobjedama nad afričkim plemenima.⁵⁹ Sa desnog dijela kartuša Jequier je pročitao 8 imena pokorenih naroda Punta, na Rogu Afrike.

Između nabrojanih imena, u sredini, stoji znak *sema-tau*, simbolički prikaz pluća koji je značio ujedinjenje Gornjeg i Donjeg Egipta.

Iako ne možemo biti sigurni kojem je vladaru originalno pripadala, po stilskim značajkama možemo zaključiti da je potekla iz vremena prvog razdoblja 18. dinastije.

⁵⁸ Gustave Jequier bio je arheolog i egiptolog švicarskog podrijetla.
<http://www.iranicaonline.org/articles/jequier-gustave>

⁵⁹ Petar Selem, o. c., 100.

Dimenzija je 246x65x100cm, a tijelo joj je prelomljeno na sredini. To oštećenje splitska tradicija opisuje kao nesreću koja se dogodila kada je u zvonik udario grom te je odlomljeni dio pao na sfinju. Da li je ova priča istinita nije sigurno, ali velika je mogućnost i da je oštećena u srednjem vijeku, kada su kršćani uništavali poganske spomenike.⁶⁰

Slike 12. i 13. Sfinga od crnog granita

⁶⁰Petar Selem, o. c., 98.-100.

Bijela sfinga Amenofisa III.

Načinjena od bijelog ledečastog vapnenca sličnom mramoru, ova sfinga pretrpjela je velika oštećenja u srednjovjekovnim kršćanskim uništavanjima ostala je bez glave i stražnjeg dijela postolja. Tijelo joj je, kao i prošloj, prelomljeno. Unatoč oštećenjima može se zaključiti da je bila vrlo kvalitetan rad egipatskog razdoblja iz 1400. godine prije Krista, odnosno da je pripadala umjetnosti Nove države. Vidljivi su ostaci vjesova, stilizirane grivete bradice i ogrlice.

Slike 14. i 15. Bijela sfinga Amenofisa III.

Na grudima sfinge, na pročelju i na stranama postolja nalaze se hijeroglifski natpisi koji otkrivaju njenu bogatu prošlost. Spominju se dva imena faraona Amenofisa III.

Petar Selem donosi prijevod hijeroglifa:

‘’ Natpisi sfingi donose sljedeće tekstove:

na grudima sfinge: *Savršeni bog Neb-Maat-Re, obdaren životom, izabranik Amon-Rea, gospodar prijestolja, gospodar neba;*

na pročelju postolja: *Neb-Maat-Re, Imen-hotep-heka-was, kojeg obožavaju svi rekhyt i sva živa bića;*

na desnoj strani postolja: *Potpuni bog koji ukazuje svoje lice, kao Ptah profinjena srca, kao gospodar Hermopolisa, velik po spomenicima;*

na lijevoj strani postolja: *Potpuni bog, zlatno brdo; kada ga ljudi vide, srca su im radosna; prvotni, živa slika što svojim zrakama ogrijava Dvije zemlje, sin Rea, Imen-hotep-heka, gospodar svih zemalja koji poput Rea dariva život, zdravlje, snagu.*⁶¹

U vrijeme vladavine Amenofisa III. koji je vladao od 1402. do 1364. godine prije Krista. Egipat je dosegao vrhunac u umjetnosti i blagostanju u državi. ‘(Amenofis III.) nije više imao što da osvaja; bio je bogat i njegovom zaslugom postigla je egipatska kultura neviđenu profinjenost.’⁶², kaže W. Westendorf.

Na temelju mnoštvu prikaza koje je ovaj faraon ostavio, možemo pretpostaviti da je lice ove sfinge bilo obrađeno na fin, idealiziran način.

Velika bijela sfinga, dužine 151cm, širine 45cm i visine 44cm, pronađena je u 18. stoljeću tijekom kopanja cisterne u dvorištu palače Cindro, a danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.⁶³

Slika 16.

Slika 17.

⁶¹ Selem P., o. c., 101.

⁶² Westendorf W., o. c., 106.

⁶³ Petar Selem, o. c., 100.-101.

Slika 18.

Slike 16., 17. i 18. Hijeroglifski natpisi na bijeloj sfingi Amenofisa III.

Ulomak male sfinge od bijelog kamena

Za razliku od prošlih, na ovoj sfingi nisu pronađeni nikakvi natpisi. Sačuvan joj je samo stražnji dio, čije su dimenzije 91x46x53cm. Po Carrari⁶⁴, ovaj je ulomak pronađen u središnjoj dvorani Dioklecijanovih podruma, ali ne postoje čimbenici kojima bismo je mogli datirati u određeno vrijeme faraonskog razdoblja Egipta. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.⁶⁵

Njeno je tijelo lijepo stilizirano i postavljeno na postolje. Također je vidljiv rep koji stoji savijen s desne strane tijela.

Slika 19.

Slika 20.

⁶⁴ Francesco Carrara jedan je od najvažnijih istraživača i pisaca o starinama prve polovice XIX. stoljeća na hrvatskome tlu. Riječ je istodobno o jednom od nedovoljno istraženih protagonista rane povijesti konzervatorskoga djelovanja u Hrvatskoj, polihistoru, etnografu, političkom geografu, prirodoslovcu, povjesničaru kulture Splita i Poljica, talijanske književne povijesti, numizmatičaru i arheologu. <https://mvinfo.hr/knjiga/6725/francesco-carrara-polihistor-antikvar-i-konzervator-1812-1854>

⁶⁵ Selem P., o. c., 101.-102.

Slike 19. i 20. Ulomak male sfinge od bijelog kamena

Sfinga od crnog sjajnog granita

Ova je sfinga prekrasan primjer umjetnosti egipatskog faraonskog razdoblja. Karakteriziraju je dugi vjesovi klafta položeni na grudima, lavlji rep priljepljen uz desnu stražnju nogu, uredno modelirana mišićna masa na rukama i nogama te vrlo nisko postolje, ako ga uspoređujemo s njenom veličinom.

G. Novak izlaže mogućnost da je ova sfinga pripadala Hatšepsut, jedinoj ženskoj kraljici Egipta, iz razloga što se na njoj ne vide ostaci bradice. Smatra, iako joj je glava otučena, brada bi se vidjela na vratu, kao na sfingi iz Arheološkog muzeja. Ipak, kasnije odustaje od te pretpostavke jer misli da je ta sfinga mlađa od peristilske i muzejske te je smješta u 19. dinastiju. Selem je datira u vrijeme oko 26. saiske dinastije, oko 600. godine prije Krista.⁶⁶

Tijelo joj je lijepo modelirano, dužine 180cm, širine 57cm i visine 74 cm. Putopisci su pisali da se nekoć nalazila na Peristilu kao simbol božice Cibele⁶⁷ pa se možemo pitati da li je ona stajala nasuprot crne peristilske sfinge, što ne možemo znati zasigurno. Ipak, Ljubo Karaman⁶⁸ smatra da su te dvije sfinge činile par i da su, citiram: ‘...bile maknute sa svog mjesta u XII. st., kada je tipičnom bezobzirnošću srednjeg vijeka bilo porušeno predvorje pred Mauzolejom i tu bio podignut zvonik: tada je jedna sfinga od crnog granita sišla s predvorja na mjesto u peristilu gdje se sada nalazi, dok je druga svršila do romaničke kuće u Krešimirovoj ulici, koja je nekako u to vrijeme bila građena’. Upravo tamo je sfinga i pronađena, na ljeto 1932., pri rušenju te romaničke kuće u Krešimirovoj ulici nasuprot palače Cindro. Poznato je da je jedno vrijeme stajala na zidu izgorjele stare biskupije sjeveroistočno od kora katedrale. Danas se ta sfinga nalazi pred ulazom u Mali hram.⁶⁹

⁶⁶ Selem P., o. c., 102.

⁶⁷ Kibela (Cibela, grčki *Κυβέλα*, *Kybéla* i *Κυβέλη*, *Kybélē*, latinski Cybele), u grčkoj i rimskoj religiji klasičnoga doba, zaštitnica gradova i proročica, preuzeta iz Frigije (Mala Azija)
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31380>

⁶⁸ Ljubo Karaman bio je hrvatski povjesničar umjetnosti i konzervator koji je djelovao u 20. stoljeću.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30400>

⁶⁹ Selem P., o. c., 102.

Slika 21.

Slika 22.

Slike 21. i 22. Sfinga od sjajnog crnog granita

Oštećena sfinga od crnog granita

Nažalost sačuvana samo dijelom, ova je sfinga, kako se čini iz položaja dijela leđa koji je sačuvan, stajala u polegnutijem položaju nego ona prethodno navedena. Osim repa savijenog uz bedro, od detalja su ostali vidljivi prsti lijeve stražnje noge.

Odlomljenog prednjeg dijela, s dijagonalnim lomom po sredini leđa, postavljena je na masovno postolje. Sveukupno je dužine 110cm, a širine 33cm. Pronađena je tijekom iskapanja 1948. godine uz sjeverni zid palače. Danas je smještena uz istočni zid poligonalne građevine.⁷⁰

Slika 23.

Slika 24.

Slike 23. i 24. Oštećena sfinga od crnog granita

⁷⁰ Selem P., o. c., 102.-103.

Mala sfinga od sivog granita

Mala sfinga od sivog granita stradala je zbog kršćanskih uništavanja careve imovine. Prepolovljena je po sredini, a glava joj je izgubljena. Da je bila kvalitetno obrađena svjedoče ostaci lijepo izrađenog klafta, brazde modeliranih rebara i rep savijen uz lijevo bedro. Dimenzija je 79x30x39cm, a danas je možemo vidjeti u podrumima Dioklecijanove palače. Pronađena je 1936. godine prilikom istraživanja na Bulićevoj poljani s južne strane mauzoleja, zakopana u neposrednoj blizini kao rimski mozaici, zbog čega možemo promisliti da je zakopana tamo još prije srednjeg vijeka.⁷¹ Danas je izložena u podrumima palače.

Slika 25. Mala sfinga od sivog granita

Ulomak sfinge od sivo-crnog granita

Ovaj ulomak visine 30cm i širine 40cm sastoji se samo od grudnog dijela, na kojem je sačuvan lijepo oblikovan klaft. Pronađen je tijekom iskapanja 1962./1963. godine u istočnom svjetliku podrumskih prostora palače, pri samom dnu srednjovjekovnog nasipa. Danas se čuva u Odjelu za povijest građevinskog Urbanističkog ureda u Splitu.⁷²

⁷¹ Selem P., o. c., 103.

⁷² Selem P., o. c., 103.

Mali ulomak sfinge of sivo-crnog granita

Ulomak koji je pronađen u blizini prethodno navedenog ulomka, u istočnom dijelu podruma, malen je i plosnat te se ne može odrediti da li je pripadao toj sfingi ili je dokaz o postojanju još jedne čiji ostatak nije nikad pronađen. Danas se čuva u Odjelu za povijest građevinskog Urbanističkog ureda u Splitu.⁷³

Ulomak sfinge od crvenkastog granita

Sačuvani ulomak sastoji se od dijela grudi i prednjih nogu. Desna je noga sačuvana cjelovito, a lijeva samo polovicom. Ulomak je pronađen u središnjem dijelu podruma tijekom iskapanja 1962./63. godine u blizini rimske razine nasipa. Po sačuvanom dijelu može se zaključiti da je u cjelovitom obliku sfinga bila vrlo velikih dimenzija. Kao i prethodno navedena čuva se u Odjelu za povijest građevinskog Urbanističkog ureda u Splitu⁷⁴.

⁷³ Selem P., o. c., 103.

⁷⁴ Selem P., o. c., 103.

Slika 26.

Slika 27.

Slike 26. i 27. Ulomak sfinge od crvenkastog granita

Glava sfinge od crvenkastog granita

Ova glava sfinge, visine 25cm i širine 24cm, pronađena je pod hrpom kamenja 1908. godine u Solinu u blizini akvadukta⁷⁵, ali se smatra da je originalno bila dijelom egipatskog repertoara palače u Splitu⁷⁶. Na njoj je vidljiv tipični faraonski klaft i prugama stilizirana lavlja griva. Lice nije dobro očuvano, ali se djelomično nazire brada. Danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu.

⁷⁵ Selem P., o. c., 104.

⁷⁶ Belamarić J., o. c., 36.

Slika 28.

Slika 29.

Slike 28. i 29. Glava sfinge od crvenkastog granita

Ulomak sfinge od sivkastog granita

Ovaj znatno oštećen ulomak je pripadao stražnjem dijelu tijela sfinge. Na njemu se naziru stilizirana rebra i rep. Dužine je 80cm, a visine 40cm. Pronađeno je prilikom iskapanja podruma Dioklecijanove palače. Danas nije izložen.⁷⁷

Glava sfinge

Prilikom sondiranja Đardina izvan glavnih ulaznih Zlatnih vrata palače, pronađena je 1996. godine glava sfinge od ružičastog granita, dimenzija 20x15x20cm.⁷⁸

Osim ovih 11 sfingi i jedne kraljevske glave, iz starijih zapisa Julija Bajamontija⁷⁹ može se zaključiti da je u Splitu pronađena još jedna sfinga s reljefima hijeroglifa na bazi, slična onoj peristilskoj. Bajamonti piše da je bila pronađena pri iskapanju temelja ili cisterne plemićke kuće, ali da se ta sfinga više ne vidi, iako ju je prije koju godinu vidio u muzeju nadbiskupske palače. Bulić kaže da postoji mogućnost da je ta sfinga prodana i odnesena iz Splita jer ju Bajamonti nije prepoznao u monografiji Roberta Adama⁸⁰, iako ga je citirao za svoju knjigu. Također se zna da je u Bajamontijevo vrijeme u Francusku prodan jedan antički kapitel, što još više podupire tvrdnju da je ta sfinga također odnesena.⁸¹ Možda je upravo ta sfinga činila par današnjoj peristilskoj sfingi, nasuprot koje je mogla biti postavljena na ulazu u poligonalnu građevinu.

⁷⁷ Selem P., o. c., 105.

⁷⁸ Belamarić J., o. c., 36.

⁷⁹ Julije Bajamonti bio je hrvatski medicinski pisac, književnik, skladatelj i polihistor.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5302>

⁸⁰ Robert Adam, engleski arhitekt. Nakon proučavanja antičkih spomenika u Italiji (1754–58.) postao je začetnikom klasicizma u engleskoj arhitekturi. God. 1757. s francuskim arhitektom Ch.-L. Clérisseuom snimao je Dioklecijanovu palaču u Splitu i izdao ilustrirano djelo *Ruševine palače cara Dioklecijana u Splitu u Dalmaciji (Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, 1764)*.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=368>

⁸¹ Belamarić J., o. c., 36.

O izvornom stajalištu sfingi ne možemo donijeti sigurne zaključke, ali postoji nekoliko pretpostavki. Kao što je već spomenuto, zbog nalaska sfinge na Bulićevoj poljani, moguće je da je više manjih sfingi stajalo u nišama temenosa, čineći dromos prilaza u hram. Također, postoji mogućnost, zbog sfingi nađenih u dekumanu, da su tamo činile dio dromosa. Na sličan način može se, zbog sfingi nađenih u podrumima i one pokraj sjevernog zida, razmišljati i o ulici koja spaja Zlatna i Mjedena vrata palače. Također se pretpostavlja da su one najveće sfinge čuvale ulaz u carske odaje, pred protironom, veličajući njegovu ceremonijalnu pojavu iznad Peristila.⁸²

Belamarić donosi zaključak: "Čini se da bi arheologu moglo biti poticajnije misliti o mogućnosti da sve te statue nisu bile raznošene daleko od svog izvornog mjesta. Teško je naime vjerovati da su sfinge, poput onih pronađenih na položajima zapadnog dekumana, razvlačile s nekog dalekog mjesta, da bi ih tu, oštećene, odbacili u temeljima srednjovjekovnih zgrada."⁸³

⁸² Belamarić J., o. c., 41.-43.

⁸³ Belamarić J., o. c., 43.

4. PREDMETI POVEZANI S KULTOM IZIDE I SERAPISA IZ SALONE

Istočnjački kultovi koji su potekli iz Egipta ostavili su svoje tragove po čitavoj Dalmaciji. Velik broj različitih spomenika koje možemo povezati s Izidom ili Serapisom pronađen je u 19. stoljeću u Saloni, nekoć glavnom gradu rimske provincije Dalmacije.

Kameni poklopac sarkofaga

Tako primjerice, kameni poklopac sarkofaga pronađenog izvan istočnih gradskih zidina Salone, zbog epigrafičke sastavnice i figuralnih prikaza možemo povezati s izidinskim tragovima. Na donjem dijelu poklopca vidljiv je natpis ISVICVRSACON. Natpis je proučavao Nenad Cambi te je ukazao na to da se Izida u epigrafiji često pojavljuje s epitetom Victrix, što znači pobjednica. Prvi dio natpisa dakle znači Izidin opis, a zadnji dio se čita kao Serapisovo ime (SA-rapidis, CON-servatoris). Središnja slova VR Cambi objasnio je kao skraćenicu za drugi Izidin epitet: Urania. Takva oznaka koristi se za opisivanje božica s kojima se Izida poistovjećuje, primjerice grčke Afrodite.

Slika 32. Kameni poklopac sarkofaga

Slika 33. Natpis na kamenom poklopcu sarkofaga

Poklopac sarkofaga je u obliku krova, sa središnjim zabatom i dva bočna medaljona na mjestu akroterija. Na zabatu je vidljiv trostruko profilirani medaljon s već spomenutim natpisom. O identitetu pokojnika također saznajemo iz natpisa. Riječ je o dječaku Aureliju Satriju i djevojčici Aureliji Maksimi, čiji su portreti smješteni u bočnim nišama kamenog poklopca. U detaljima prikaza pokojnika nalazimo neosporne dokaze o njihovoj izidinskoj vjeri, koje opisuje Petar Selem: ‘Na dječakovo glavi je takozvani Horusov čuperak, koji već od II. st. u rimskoj ikonografiji označava mlade pripadnike izidinske vjerske zajednice. Osim toga, dječak je odjeven u široku bijelu lanenu halju za koju znamo iz raznih opisa izidinskih svetkovina.’⁸⁴ Djevojčica je prikazana kako drži pticu u ruci, a glavu joj obavijaju dvije vrpce s ukrasnom kuglicom na čelu. Ove oznake nisu toliko doslovne kao na reljefu dječaka, ali se lako mogu dovesti u vezu s pripadnošću tom aleksandrijskom kultu.

⁸⁴ Selem P., o. c., 65.

Slika 34.

Slika 35.

Slike 34. i 35. Prikazi pokojnika u medaljonima na kamenom poklopcu sarkofaga

U 4. stoljeću prodorom kršćanstva izidinski kult se povlači iz javnosti, ali nastavlja postojati u tajnosti unutar aristokratskih krugova. Time se može objasniti razlog skraćivanja uklesanih božanskih imena nakamenom poklopcu, koja izgledaju kriptirano.⁸⁵

Nadgrobna stela s natpisom

Na zapadnom izlazu iz Salone, u nekropoli Hortus Metrodori, pronađena je 1910. godine mramorna nadgrobna stela s natpisom koji je djelomično oštećen. Ipak, na njemu se može razaznati ime Serapion.

5. MALA PLASTIKA

U Arheološkom muzeju u Splitu čuva se popriličan broj male plastike kasnijeg egipatskog razdoblja čije je nalazište Salona i njena okolica: sakralni kipići Izide i Ozirisa veličine između 7 i 12 cm, dvije svjetiljke od keramike, game od različitog dragog kamena, šauabti⁸⁶ različitih materijala i nekoliko privjesaka- amuleta.

Petar Selem u knjizi "Izidin trag" donosi detaljne opise svih spomenika malih dimenzija pronađenih u Saloni.

Kipići Izide-Hator s Horusom u naručju

Vrlo je zanimljiv motiv *Isis Lactans*, odnosno majke dojilje. "Izida, majka božja i kraljica neba, koja doji sina, postala je jasan simbol obnove života; u kršćanskoj Madoni s djetetom živi taj prizor dalje."⁸⁷, primjećuje u svojoj knjizi W. Westendorf.

⁸⁵ Selem P., o. c., 64.-67.

⁸⁶ Figurice koje su se polagale u grobnice kao zavjetni darovi, kao dio vjerskog običaja Srednjeg egipatskog razdoblja. Ime znači "onaj koji odgovara", odnosno vjerovalo se da figurice odgovaraju Thotu u ime pokojnika, što znači da se šauabti poistovjećuje s pokojnikom.

⁸⁷ Westendorf W., o. c., 233.

Kipić visok 11 cm od patinirane bronce prikazuje Izidu-Hator koja doji Horusa. Prikazana je u sjedećem položaju s malim Horusom na koljenima. Pridržava ga lijevom rukom, dok desnu prisanja na dojku. Na glavi su joj gusta kosa i ureus, a izgubljeni su kravlji rogovi i sunčana ploča njezine krune. Također su otučeni gornji dio dječakovog tijela i lijeva Izidina šaka.

Na idućem kipiću je prikazu istog motiva sačuvan veći dio figure pa možemo uočiti nekoliko bitnih detalja: na glavi djeteta je pletenica mladenaštva, a od rogova je izgubljen samo vrh. Visine je 10 cm.

U Arheološkom muzeju čuvaju se još tri primjerka ovakvog prikaza, a jedan načinom izrade odskače od ostalih. Visine je 8,3 cm, a od ostalih se razlikuje krunom većom od uobičajenog, tanjih rogova i izrazito velikom sunčanom pločom.⁸⁸

Slika 36. Kipići Izide-Hator s Horusom u naručju

⁸⁸ Selem P, o. c., 73.-74.

Kipići Ozirisa

Osim Izide, u egipatskoj zbirci male plastike splitskog Arheološkog muzeja, prepoznajemo i 10 prikaza njezinog supruga, a ujedno i brata Ozirisa. On je ovdje tradicionalno prikazivan u obliku mumije s atefom⁸⁹ na glavi. Kipići su izvedeni u bronci, držeći u rukama flagellum i heku^{90 91}.

Slika 37.

Slika 38.

Slike 37. i 38. Kipići Ozirisa

⁸⁹ Kruna sačinjena od kombinacije ovnovskih ili bikovskih rogova sa bijelom krunom ili tijarom od biljaka.

⁹⁰ Flagellum i heka bili su često prikazivani predmeti u egipatskoj umjetnosti, kuka i bič, za koje se vjerovalo da su imali moć tjerati zle duhove, a smjeli su ih koristiti samo faraoni.

⁹¹ Selem P., o. c., 75.-76.

Keramičke svjetiljke

Jednu karakterizira profilirani zrnasti ornament na središnjem disku. Tu su u visokom reljefu prikazana dva lika, Izide i Serapisa. Serapis ima nabranu široku halju, modij na glavi, a jednu ruku polaže na glavu lava, dok u lijevoj drži predmet nalik pastirskom štapu. Izida je prikazana s velom na glavi, obučena u halju, s desnom rukom položenom na grudi, dok u lijevoj drži rog izobilja. Svjetiljka je nažalost oštećena pa nedostaju djelovi reljefa. Promjera je 8 cm.

Druga svjetiljka je nešto većeg promjera, 10 cm, napravljena od crvenkaste keramike, a sastoji se od dva stalka u obliku identičnih likova dječaka, prepoznatih kao mladi bog Harpokrat⁹² i kvadratičnog postolja na koje su ti stalci postavljeni. Na Harpokratovoj glavi je nekakva kruna u obliku lotosovog cvijeta, a u ruci drži rog izobilja.⁹³

Slika 39. Keramička svjetiljka s dva stalka

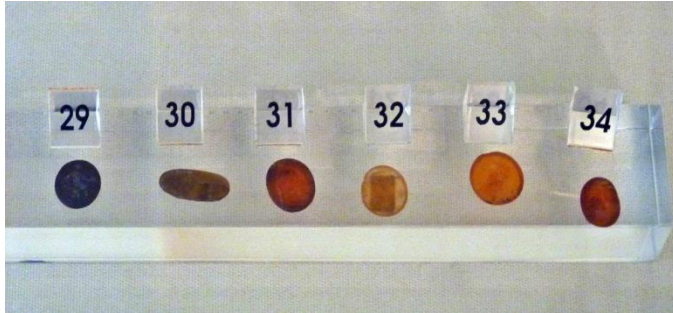
⁹² Harpokrat - naziv egipatskoga boga Hora, sina Ozirisova i Izidina, čiji je kult bio raširen među pukom u grčko-rimskom razdoblju. Bio je štovan pod različitim imenima i oblicima (sokol, čovjek sa sokolovom glavom). Grci su ga smatrali bogom šutnje jer su ga Egipćani prikazivali kao dijete s prstom na ustima. Vjerovalo se da se utjelovljuje u liku vladara.

- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24453>

⁹³ Selem P., o. c., 77.

Geme od dragog kamenja

Od ukupno 10 gema od različitih dragih kamenja koje se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu, njih 4 su s prikazom Harpokrata, 5 ih je s prikazom Serapisa, a na posljednjoj je prikazan ljudski lik sa šakalovom glavom Hermanubis. Geme su amuleti koje su Egipćani smatrali magičnima, a na njima su se prikazivala različita božanstva i hibridne životinje za koje se smatralo da su djelo bogova.

Slika 40. Geme od dragog kamenja

Šauabtiji od različitih materijala

Šauabtiji, figurice koje su se tradicionalno postavljale u grobove pokojnika kao njihovi zagrobni sluge, koji su pokojnika oslobađali tegobnih poslova u zagrobnom svijetu, može se promatrati i kroz magično-metafizički aspekt. Petar Selem objašnjava: “Ovi mali kipići (se) povezuju s temama izidinsko-ozirijske simbolike, koje dominiraju na našem terenu i čije tragove u ovoj knjizi pratimo. Šauabti je, uza sve ostale namjene i aspekte, sudionik velikog čina mističnog obnavljanja životnih snaga čovjeka, što ga na ovom svijetu simbolizira Izida, a na drugome njezin božanski suprug Oziris”⁹⁴.

Lijep primjer je šauabti od zelenog emajla koji prikazuje lik omotan u zavoje kao mumija. U prekriženim rukama na grudima drži poljodjelski alat, a na glavi ima klaft te mu je prikazana brada. Sadrži i hijeroglifski natpis koji se prevodi kao “prosvjetljeni Oziris, sluga božji”. Visine je 13,8 cm.

Velik je broj takvih figurica od terakote, vapnenca, granita i emajla pronađen u okolici Splita i Salone. Od onih koji su u Arheološkom splitskom muzeju možemo izbrojati još 3 figurice s istim ili sličnim hijeroglifskim natpisom o prosvjetljenome Ozirisu. Zbirci također pripadaju i šauabti s natpisima koji se prevode kao Tutmozis III. i Amenofis, redom međusobno vrlo sličnog načina prikaza: kao mumije s klaftom na glavi i poljodjelskim alatima položenima na ramenima. Ove su figurice visine između 6 i 17 cm.

⁹⁴ Selem P., o. c., 84.

Slika 41.

Slika 42.

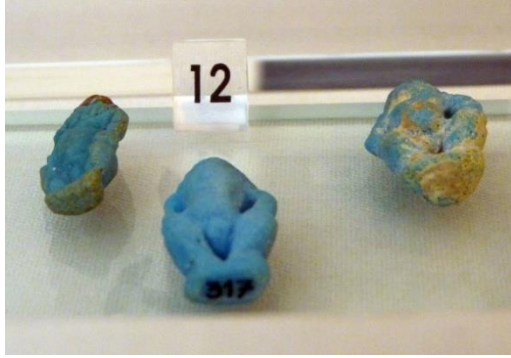
Slike 41. i 42. Šauabtiji

Amulet – privjesci

Jedan od amulet-privjesaka zbirke muzeja prikazuje Izidu kurotrops koja predstavlja božicu na prijestolju s klaftom na glavi i dječakom na koljenima. Kao i na kipićima Izide s Horusom i ovdje majka desnu ruku prinosi na dojku, a dijete ima uobičajenu pletenicu mladenaštva. Veličine je 3,1 cm.

Drugi primjer privjeska pronađenog u Saloni prikazuje afričkog boga Besa omiljenog u Egiptu za vrijeme Nove države. Bes je lik bujne brade, nasmješšenog lica i niskog stasa koji je bio pratilac ženskih božanstava egipatskog i hatoričkog ciklusa. Kvalitetan je rad egipatskog malog obrta. Veličine je 2,8 cm.⁹⁵

⁹⁵ Selem P., o. c., 90.-91.

Slika 43. Privjesak s prikazom boga Besa

Jedan od ovih primjeraka veličine je samo 1,8 cm, a prikazuje životinju nalik na psa u sjedećem položaju. To je šakal Anubis, koji je bio bog-sudac na vratima zagrobnog svijeta. On s vremenom, pogotovo u rimskom razdoblju, zadobiva zaštitnička obilježja.

Poslijednji amulet je posebno zanimljiv jer ne prikazuje čitave likove kao prethodni, nego magično oko, odnosno po mitološkoj priči oko Horusa kojeg je Set raskomadao, a Tot obnovio. Namjena prikaza takvog oka bila je kako zagrobna, tako i zaštitnička.⁹⁶

⁹⁶ Selem P., o. c., 91.-92.

6. ZAKLJUČAK

Priroda spomenika kojima je Dioklecijan ukrao svoju palaču bila je veličanje imperijalne osobe, odnosno isticanje njene božanske naravi. Carev boravak u Egiptu i njegovo uživanje titule faraona bili su razlog njegove zadivljenosti tom poviješću bogatom zemljom. Plodno carstvo pored Nila postalo je za ovog ilirskog vladara neiscrpan izvor ikonografskih ideja. Najpoznatiji simbol Egipta svakako su sfinge, čuvarice careva groba, što je vjerojatno bila i Dioklecijanova ideja za njihovu svrhu nakon njegove smrti. Nažalost, većina sfingi koje su nekoć čuvala kulturno središte u centru splitske palače, uništena je tijekom kršćanske srednjovjekovne desakralizacije careve imovine. Ostali su stajati u središtu Dioklecijanove palače monumentalni stupovi od egipatskog mramora. Na njih su tijekom gradnje palače postavljeni vapnenački kapiteli tipa zadebljanog lišća koji su najvjerojatnije isklesani u kamenolomima na Braču. Krasili su Peristil, carev trg za adoraciju. U mnogim drugim arhitektonskim rješenjima Dioklecijanove palače vidljivi su uzori na egipatsku građu, primjerice na arkadama južnog pročelja i ostacima polukapitela i polustupova nedaleko od Peristila. Osim monumentalnih ostataka unutar same palače, u blizini Splita u Saloni i njejoj okolini pronađen je kameni poklopac sarkofaga i popriličan broj manje plastike koji upućuju na njegovanje izidnog kulta na tom području.

Danas u Dioklecijanovoj palači, vjerujem, postoji još spomenika egipatskog razdoblja koji će tek biti otkriveni. Ipak, glavne težnje današnje brige za egipatske spomenike Splita nije potraga za novim spomenicima, već uspješno očuvanje onih već postojećih. Sfinga s Peristila ubrzano propada u posljednjih 100 godina pa se pojavljuje ideja pohranjivanja u muzej i zamjene originala kopijom. Zanimljivo je da su strani povjesničari i putopisci još u 18. stoljeću pisali o neadekvatnom čuvanju povijesnih spomenika centra Splita.

1700 godina stara Dioklecijanova palača još uvijek odiše istočnjačkim duhom i ostaje kao jedan od najbitnijih spomenika tog tipa uopće. I danas oduzima dah brojnim posjetiteljima, zahvaljujući ambiciji jednog ilirskog vladara, očaranog egipatskom umjetnošću i kulturom.

BIBLIOGRAFIJA

- Babić I., *Egipatski utjecaji u Dioklecijanovoj palači*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 96, Arheološki muzej Split, Split 2004., 719.-744.
- Belamarić J., *Sfinga na splitskom Peristilu*, AGM, Zagreb, 2016.
- Bulić F., *Izabranin spisi*, Splitski književni krug, Split 1984.
- Ions, V., *Egipatska mitologija*, preveo Zvonimir Sušić, Iro Otokar Krešovani, Opatija 1990.
- Marasović T., *Dioklecijanova Palača*, Izdavačka organizacija "Sloboda", Beograd 1982.
- Marasović K., Matetić-Poljak D., *Upotreba dekorativnog kamena u Dioklecijanovoj palači u Splitu*, *Histria Antiqua*, Zagreb 2010., 89.-100.
- Selem P., *Izidin trag*, Književni krug, Split 1997.
- Westendorf W., *Umjetnost u slici, Drevni Egipat*, 1978.
- <https://www.lzmk.hr/>

SLIKOVNI SADRŽAJ

- Slika 1. Tlocrt Dioklecijanove palače, Cambi N., *Dioklecijanova palača i Dioklecijan, Dioklecijan i Split*, Slobodna Dalmacija, Split 2005., 145.-180., 146.

- Slike 2. i 3. Imena graditelja Dioklecijanove palače – *Filot na bazi stupa poligonalne građevine (sl. 2.) i Zotikos na kapitelu kod Sjevernih vrata (sl. 3.)*, Marasović T., *Dioklecijanova palača, Svjetska kulturna baština*, Naklada Dominović – Buvina, Zagreb, 1995., 20.

- Slika 4. *Peristil*, <https://mapio.net/pic/p-24314389/>, datum pregleda 18.9.2019.

- Slika 5. *Poligonalno zdanje tzv. Mauzolej, mogući hram u središtu palače*
https://www.gkmm.hr/dioklecijanov_mauzolej/, datum pregleda 18.9.2019.

- Slike 6., 7. i 8. Kasete s prikazom mladića s modijem, ovnove glave i bikovske glave, Babić I., Egipatski utjecaji u Dioklecijanovoj palači, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 96, Arheološki muzej Split, Split 2004., 719.-744., 741., T. I, 2, 3, 4,

- Slike 9. i 10. Likovi na konzolama iznad sjevernih vrata palače, fotografirala V. Mardešić

- Slika 11. Egipatska glava od crvenkastog granita
<https://www.tportal.hr/kultura/clanak/cuvarice-groba-faraona-dioklecijana-20150227/slika-4c43471e63e4127a6a24705741d7f9b2>, datum pregleda 18.9.2019.

- Slike 12. i 13. Sfinga od crnog granita

- Slike 14. i 15. Bijela sfinga Amenofisa III., fotografirala V. Mardešić

- Slike 15., 16. i 17. Hijeroglifski natpisi na bijeloj sfingi Amenofisa III., fotografirala V. Mardešić

- Slike 19. i 20. Ulomak male sfinge od bijelog kamena, fotografirala V. Mardešić

- Slika 21. i 22. Sfinga od sjajnog crnog granita, fotografirala V. Mardešić

- Slike 23. i 24. Oštećena sfinga od crnog granita, Selem P., *Izidin trag*, Split 1997., Tabla XLIV, 3.5.

- Slika 25. Mala sfinga od sivog granita, Selem P., *Izidin trag*, Split 1997., Tabla XLV, 3.6.

- Slike 26. i 27. Ulomak sfinge od crvenkastog granita, Selem P., *Izidin trag*, Split 1997., Tabla

XLVI, 3.7.

- Slike 28. i 29. Glava sfinge od crvenkastog granita, Selem P., Izidin trag, Split 1997., Tabla XLVII, 3.11.

- Slika 30. Stupovi istočne arkade Peristila, fotografirala V. Mardešić

- Slika 31. Kapiteli na križanju karda i dekumana, crtež D. Glavinića, Babić I., *Egipatski utjecaji u Dioklecijanovoj palači*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 96, Arheološki muzej Split, Split 2004., 719.-744., T. IV., 744.

- Slika 32. Kameni poklopac sarkofaga, fotografirala V. Mardešić

- Slika 33. Natpis na kamenom poklopcu sarkofaga, fotografirala V. Mardešić

- Slike 34. i 35. Prikazi pokojnika u medaljonima na kamenom poklopcu sarkofaga, fotografirala V. Mardešić

- Slika 36. Kipići Izide-Hator s Horusom u naručju, fotografirala V. Mardešić

- Slike 37. i 38. Kipići Ozirisa, fotografirala V. Mardešić

- Slika 39. Keramička svjetiljka s dva stalka, fotografirala V. Mardešić

- Slika 40. Geme od dragog kamenja, fotografirala V. Mardešić

- Slika 41. Šauabtij, Selem P., Izidin trag, Split 1997., Tabla XXII, 2.39.

- Slika 42. Šauabtij, Selem P., Izidin trag, Split 1997., Tabla , 2.40

- Slika 43. Privjesak s prikazom boga Besa, fotografirala V. Mardešić